

**ПРЕЦЕДЕНТНЕ ІМ'Я ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА
ДИСКУРСУ МАЙБУТНЬОГО СЛОВЕСНИКА
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЗРІЗУ)**

Теза про національну детермінованість мовної свідомості не викликає сумнівів у сучасній науковій парадигмі. Дослідження національно-культурної складової дискурсу становить інтерес не лише етнопсихолінгвістики (А.С. Герд, Ю.О. Сорокін, М.І. Ісаєв, В. В. Красних), етнопсихології (Н. М. Лебедева, В. Ф. Петренко, Т. Г. Стефаненко), етнолінгвістики й лінгвокультурології (В. В. Жайворонок, М. М. Копиленко, В. А. Маслова, Г. Г. Слишкін), але й складає наукове підґрунтя загальної теорії міжкультурної комунікації (Т. Г. Грушевицька, Д. Б. Гудков, О. П. Садохін, С. Г. Тер-Мінасова, С. Ф. Тарасов), що як новоутворена галузь знань, претендуючи на статус окремишого напрямку досліджень, лише починає утверджуватися й у вітчизняній науці (Ф. С. Басевич, Ж.Д. Горіна, П. М. Донець, О. О. Селіванова). Спільними зусиллями науковців із суміжних сфер гуманітарного знання було виокремлено презентативну одиницю – «національно-прецедентні феномени», що «відомі будь-якому пересічному представникові лінгво-культурної спільноти, складають когнітивну базу цієї спільноти» [4; 26]. Зокрема інваріанти уявлень про імена, що належать до цього рівня структури мовної особистості, так само зберігаються в когнітивній базі лінгво-культурної спільноти. Водночас попри очевидну наукову пріоритетність і значний попит на експериментальні дослідження феноменів української етнокультури, в українській лінгводидактиці приділено недостатньо уваги проблемам прецедентності, які за нашим переконанням, безпосередньо стосуються актуальних питань формування комунікативної компетентності мовної особистості майбутнього словесника.

Отже, стан теоретичної нерозробленості порушеної проблеми в практиці викладання української мови у ВЗО філологічного профілю дозволяє сформулювати *мету* запропонованої розвідки: обґрунтування лінгводидактичного потенціалу прецедентного імені як національно-культурної складової дискурсу словесника.

Експериментальне дослідження, проведене у вигляді семантичного тесту з вільної інтерпретації вербальних знаків, спиралося на методикку, розроблену російськими вченими Д. Б. Гудковим і В. В. Красних. Уточнимо окремі теоретичні положення означеної методикки: денотатом прецедентного імені визнано уявлення про означуваний ним художній образ чи літературний персонаж. В індивідуальному когнітивному просторі мовної особистості ім'я може бути пов'язаним із двома денотатами: особистісними уявленнями й загальнонаціональними інваріантом, який зберігається в когнітивній базі лінгво-культурної спільноти у максимально редукованому вигляді. Саме наявність такого інваріанта є доказом прецедентності імені. Можливість використання не тільки ексенсіонально (для домінування), але й інтенсіонально (для характеристики), а також аксіологічність підтверджують наявні конотації. Зокрема під конотацією прецедентного імені як вербальної одиниці розуміють «усталені ознаки позначуваного нею поняття, які втілюють прийняту в певному мовному колективі оцінку відповідного предмета» [1; 159].

Констатувальним зрізом було охоплено студентів філологічних факультетів Одеси, Луганська, Кіровограда, Кам'янець-Подільського, що здобувають вищу освіту за спеціальністю «Видавнича справа і редагування». Учасникам експерименту було запропоновано дати відповіді на запитання анкети, що складалася із двох частин і містила 20 національно-прецедентних імен, пов'язаних із концептами української культури. Так, у першій частині пропонувалися завдання типу: «*Пригадайте твори художньої літератури, в назву яких вивнесено ім'я (імена) головного героя. Простежте семантику імені, визначаючи його ідейне навантаження, зв'язок із задумом автора*»; «*Яким чином автор уперше знайомить читача із головним героєм твору, за допомогою яких засобів здійснюється референція імені?*»; «*Що мають на увазі, коли говорять про жінку Проня Проконівна, а про чоловіка – Голохвастов?*». Відповідно у другій частині завдання формувалися дещо інакше, напр.: «*Висловіть своє припущення щодо змісту газетних статей, під назвою «Сучасний Максим Боруля з Яворівського району» (Високий Замок)*»; «*А Голова Верховної Ради як Миша Мазайло: то нашим, то нашим*» (Голос України). Таким чином, прецедентне ім'я передбачалося розглянути як засіб характеризації тих інваріантних уявлень, які панують у мовленнєвій субкультурі студентів філологічного фаху.

Крім того, при укладанні анкети ми враховували, що зв'язок із текстом-оригіналом у деяких випадках може бути відсутнім, що однак не позбавлятиме ім'я статусу прецедентності. Критерієм у такому випадку виступила наявність «національно детермінованого мінімізованого уявлення» (термін Д. Б. Гудкова), що охоплює а) диференційні ознаки денотата імені; б) його атрибути; в) оцінку. Так, у структурі прецедентного імені диференційні ознаки складають ядро і можуть означати характеристику 1) за зовнішністю; 2) за рисами характеру; 3) актуалізуватися через прецедентну ситуацію. Тоді ж як атрибути належать до периферії, оскільки становлять означуване, яке «міцно пов'язане із означеним прецедентним іменем, але не є необхідним для його сигніфікації» [6; 90]. Що стосується прецедентної ситуації, то інваріант сприйняття прецедентного імені зберігається у когнітивній базі й актуалізується виключно в мовленнєвій ситуації. Розглянемо на прикладах.

Роман «*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*» - один із прецедентних текстів української культури, який уміщено в обов'язкову програму й загальноосвітньої, й вищої школи. Результати одержаних експериментальних даних констатувального зрізу засвідчили, що студенти під час декодування ключових одиниць тексту, які виступають у знакової функції, досить часто (90%) апелюють до прецедентного імені «*Чіпка*» і лише 7% опитуваних обмежилися відповідями про те, що йдеться про твір П. Мирного. Як і очікувалося, ядерна частина інваріанта сприйняття імені «*Чіпка*» через численність додаткових смислів, закладених у текст-оригінал, не мала чітко вираженого характеру, а панівна ознака, також цілком прогнозована, була пов'язана з указівкою на прецедентну ситуацію: 28% склали відповідь «*пропаща сила*», «*селянин-бунтар*». Водночас 17% респондентів, очевидно оцінюючи таку експлікацію уявлень як неповну, інформативно недостатню, додали до неї уточнювальні ознаки: «*жества обставин, які спонукали встати на слизку доріжку*», «*байстрюк, що збився з вірного шляху*»; «*людина, що занастила своє життя*», «*безбатченко, що озлоблений на людей і тому стає на криваву стежку*» бунтарства», «*месник, що заради «легкого хліба» став грабувати і вбивати і т. ін.* Для 18% опитуваних домінанта уявлень була пов'язана не з прецедентною ситуацією, а з ознакою денотата за рисами характеру: «*суперечливий*», «*запугався у своєму житті*», «*невтомний шукач правди*» («*правощукач*»), «*шутер та авантюрист*»), а отже, дозволяє говорити про те, що ім'я «*Голохвастов*» виступає символом проблематики текста-джерела, проте незважаючи на багатшарову структуру імені, в ній фактично не представлено диференційних ознак, які не можна було б залучити до окремої групи складових індивідуального уявлення (частка таких відповідей не більше 3%).

Одержані під час експерименту результати підтвердили, що складність денотата прецедентного імені, яке не пов'язане із прецедентною ситуацією, здійснює значний вплив і на диференційні ознаки. Так, «*Голохвастов*» при 80% упізнаності містить у своїй структурі декілька ознак за характером, але жодна з них не складала більше ніж 12% відповідей. Яка саме характеристика мається на увазі, коли когось називають «*Голохвастов*», може бути зрозумілою лише у мовленнєвому контексті, поза яким таку характеристику неможливо навіть інтерпретувати як позитивну чи негативну. Суперечливість денотата передбачає потенційну множинність особистісних смислів, пов'язаних із цим іменем, що тим не менш не виключає наявності інваріанта сприйняття (39% відповідей – «*брехун і фантазер*», «*шутер та авантюрист*»), а отже, дозволяє говорити про те, що ім'я «*Голохвастов*» виступає символом проблематики прецедентного тексту, інакше кажучи, воно виступає як «власна назва, що є не тільки позначенням художнього образу, але й актуалізує в адресата всі конотації, пов'язані із відповідним прецедентним текстом» [7; 55].

Поліфонічність, багатогаспектність тлумачення художнього тексту спричиняє не лише варіативність його інтерпретації реципієнтом, але й передбачає певний інваріант сприйняття, що залишається усталеним попри всі деформації сприймання і детермінований національно культурною специфікою чи об'єктивним змістом тексту. Художній текст не може мати незліченну кількість прочитань, хоча, безперечно, кожен читач «вчитує» з нього дещо різний зміст. Нагадаємо з цього приводу міркування О. О. Лентьєва: «Сприймаючи текст по-різному, ми не будемо різні світи: ми по-різному, конструємо один і той же світ. Цей світ ми можемо бачити в різних ракурсах, з різним ступенем чіткості, можемо побачити фрагмент замість цілісної картини, але (...) є межа кількості ступенів свободи, і ця межа і є об'єктивним змістом чи об'єктивним зміслом тексту, або, висловлюючись думками А. А. Брудного, його концепт» [8; 144].

Таким чином, змістовий бік структури прецедентного імені як символу відповідного національно-прецедентного тексту певним чином слугує відображенням цього смислу, адже сукупність диференційних ознак, які охоплено, складає «жмуток характеристик», складну ієрархічну систему. Домінування одних ознак і периферійний статус інших не у всіх випадках є підставою для відокремлення останніх з ядерної частини когнітивної бази як «структурованої сукупності знань і уявлень, якими володіють усі представники тієї чи іншої лінгво-культурної спільноти» [4; 30]. На відміну від культурного простору когнітивну базу формують не уявлення як такі, а інваріанти уявлень, що зберігаються в мінімізованому, редукованому вигляді. Саме надособистісний інваріантний характер знань і уявлень, наявних у когнітивній базі, визначає, на нашу думку, їх неабияку значущість для якісної загальнофілологічної підготовки майбутнього словесника. Попри всі труднощі адекватності вербальної експлікації уявлень, які містять прецедентне ім'я, для середньостатистичного носія української мови означене ім'я, використане конотативно, як засіб характеризації, не потребує додаткових тлумачень. Проте актуалізація тієї чи іншої диференційної ознаки знаходиться в значній залежності від контексту мовленнєвого вжитку.

Розглянемо структуру прецедентного імені, звернувшись до матеріалів констатувального зрізу.

Прецедентне ім'я «Голохвастов» за уявленнями студентів складається із низки таких ознак: «егоїст» (14%), «суперчливий» (16%), «людина розрахунку» (30%), «хитрий» (10%), «холоднокровний», («без почуттів») (10%), «авантюрист» (7%), «людина, що гуляє на всьому вигоді» (7%), «негідник» (7%). Поодинокими випадками було зафіксовано відповіді: «хоче жити за кошти інших», «біднота, що подавала себе людиною достатку», «цирульник», «бесзоромник, що, врешті-решт, залишився ні з чим». Крім того, опитувані мали можливість відзначити одразу й декілька диференційних ознак, унаслідок чого було визначено складну систему перетинів і взаємовпливів особистісних індивідуальних смислів. Як впливає з аналізу окремих відповідей, лексичні ряди, в яких фіксувалася та чи інша ознака, в сукупності дають цілісне уявлення про структуру імені й потенційну актуалізацію її складових. Так, для носія української культури очевидно, що поняття «егоїст», «авантюрист», «самозакоханий» тощо не є інформативно достатнім при описі уявлень про «Голохвастова». Іншими словами, виокремлення найбільш частотних ознак у таких випадках не тотожне вияву національно детермінованого мінімізованого інваріанта уявлень. Звертає на себе увагу і той факт, що студенти, експлікуючи своє уявлення, майже не використовують мовленнєвих штампів, відповіді типу «самозакоханий егоїст» склали лише 5%. Примітною також є і фактична відсутність ознак, які характеризують денотат за зовнішністю.

До цього часу мова йшла про прецедентні імена, що мають безпосередній зв'язок із текстом-джерелом. Відтепер розглянемо структуру імені, яке функціонує значним чином автономно. З-поміж таких прецедентних імен, уведених до анкети, відсоток упізнаності імені «Роксолана» становить 95% відповідей, однак поглиблене ознайомлення з текстом роману П. Загребельного виявили лише 50% анкетованих. Таким чином, знаходить підтвердження думка про те, що література здійснює помітний, хоча і не усвідомлюваний вплив на формування дискурсивного мислення студентів: у більшості випадків цей вплив виявляється опосередкованим, у зв'язку із чим розуміння прецедентного імені стає незалежним від тексту-першоджерела. Ім'я «Роксолана» функціонує у ролі символу, але не стільки відповідного прецедентного тексту, а «становить модель поведінки, виступаючи в такому випадку швидше як безумовний символ» [4; 108]. Переважна більшість відповідей містила ознаку «сильна жіноча воля» (28%), «непересічний жіночий розум і воля» (30%), «ідеал жіночності» (20%), «мужня вольова жінка, яка стала султанією Османської імперії» (26%), «незалежна і вродлива жінка, яка сама себе створила» (16%), а також близьке за змістом «рабіння, куплена на невільничому ринку в Кафі, яка згодом стала дружиною султана» (12%) і т. інше. Концепти «краса», «воля», «розум», які стоять за цим іменем, репрезентуються як етнічно детерміновані й розуміються на рівні ментального стереотипу українських національних рис жіночності, а отже, невід'ємні від національної культури. Наприклад, означене знаходить часте підтвердження у сучасному публіцистичному дискурсі – стаття «Українська Роксолана в пошуках щасливої долі у Туреччині» (Голос України) й засвідчує про наявність загальнонаціонального інваріанта сприйняття означеного прецедентного імені. Крім того, аналізуючи контексти, в яких респонденти домінуючими ознаками імені визначали «султанія Османської імперії» (29%), «хитра жінка» (16%), «інтриганка, через яку загинув син Сулеймана» (8%), у більшості випадків можемо говорити про яскраво виражену аксіологічність, яка водночас не є суто негативною чи суто позитивною, а швидше за все неоднозначною і може бути потлумачена як «позитивно-поблажлива». Відповіді, які містять категоричну оцінку зі знаком мінус, були вкрай поодинокими «егоїстична жінка» (9%), «підступна українка» (6%), «кривава бранка» (4%), «хижа полонянка» (4%), «мстива» (2%), «та, що зрікалась Батьківщини, заради влади і багатства» (3%), «відріклася від своєї віри, запроданка» (3%), але й ці негативні характеристики денотата загалом позбавлені яскраво вираженої граничної конотації.

Узагальнюючи результати констатувального зрізу експерименту, можемо сформулювати такі основні висновки з проведеного дослідження:

- Ø оволодіння ключовими концептами української етнокультури відбувається під час становлення філологічної мовної особистості, де найголовніша роль належить періоду навчання у вищій школі, зокрема його завершальній ланці – «Магістратура»;
 - Ø незважаючи на те, що шкільна програма формує істотну, якщо не основну, частину національного корпусу прецедентних текстів, знання випускників шкіл частіше мають декларативний характер, тоді як базові основи культурної грамотності закладаються в період навчання у ВЗО філологічного профілю;
 - Ø прецедентне ім'я означаючи персонажа художнього тексту актуалізує в носія національної культури численні конотації, збуджує у пам'яті читача широке тло різноманітних асоціацій, пов'язаних із відповідним національно-прецедентним іменем (напр., *Чинка*); водночас воно не тільки вказує на денотат, але й виступає його повновагим характерологічним репрезентантом, перестаючи позначати конкретну дійову особу, набуває ознак символу певних узагальнювальних рис національного характеру (*Роксолана*, *Мина Мазайло*, *Голохвастов*).
- Зважаючи на викладене, в перспективі плануємо уточнити навчальний мінімум національно-прецедентних текстів й науково обґрунтувати їх культурно-тематичну класифікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Коннотации как часть прагматики слова (лексикографический аспект) / Ю. Д. Апресян // Избр. тр. – Т. 2. – М., 1995. – 320 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К., 2007. – 205 с.
3. Горіна Ж. Д. Міжкультурна комунікативна компетенція мовної особистості (лінгводидактичний аспект) // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. – Харків, 2008. – Вип. 24. – с. 151-156.
4. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. Межкультурная коммуникация: проблемы обучения. – М., 2000. – 120 с.
5. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. – Харьков, 2001. – 386 с.
6. Захаренко И. В., Красных В. В., Гудков Д. Б., Багаева Д. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 1. – М., 1977 – с. 22-112.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М., 2002. – 261 с.
8. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М., 1999. – 287 с.
9. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М., 2000. – 128 с.

Подано до редакції 25.09.08

РЕЗЮМЕ

У статті автором розглянуто головні складові когнітивної бази і дискурсу, репрезентовані у вигляді прецедентних феноменів, зокрема «прецедентний текст» і «прецедентне ім'я». Проаналізована кореляція між індивідуальною когнітивною сферою й когнітивно-національною сферою дискурсу.

РЕЗЮМЕ

В статье автором рассмотрены главные составляющие когнитивной базы и дискурса, представленные в виде прецедентных феноменов, таких как, прецедентный текст и прецедентное имя. Проанализирована корреляция между индивидуальной когнитивной сферой и когнитивно-национальной сферой дискурса.

SUMMARY

The article analyses the main components of cognitive base and discourse presented as precedential phenomena such as the precedential text and the precedential name. It analyses correlation between an individual cognitive sphere and a cognitive national sphere of discourse.

Ключові слова: прецедентне ім'я, символ, національно-прецедентний текст, лінгво-культурна спільнота.

Ключевые слова: прецедентное имя, символ, национально-прецедентный текст, лингво-культурное сообщество.

Keywords: precedential name, symbol, national precedential text, linguocultural community.